

UTREDNING AV SEENDE VÄRDEFULL KARAKTÄR

FRIDHEMS KYRKOÅRD

2020-03-13

INNEHÅLL

INLEDNING

SYFTE OCH MÅL.....	4
OMFATTNING.....	4
METOD OCH MEDVERKANDE.....	4
UPPLÄGG.....	5
KÄLLOR.....	6

HISTORIK

SAMHÄLLET	7
KYRKOGÅRDEN	8
KAPELL	12
VÄXTLIGHET	13
UTVIDGNINGAR	16
KRONOLOGI	18

MILJÖBESKRIVNING

MILJÖ OCH OMNEJD	19
ÖVERGRIPANDE KARAKTÄR.....	19
FORNLÄMNINGAR.....	20
KYRKOGÅRDEN	21
VIKTIGA KARAKTÄRSDRAG	35

DISKUSSION

DISKUSSION.....	36
-----------------	----

INLEDNING

SYFTE OCH MÅL

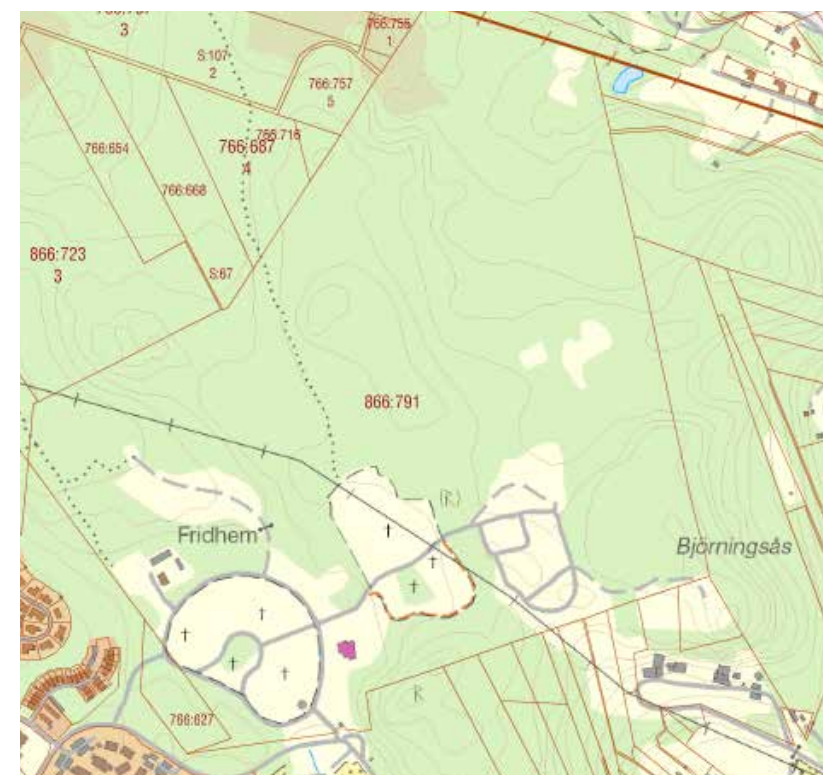
Våra kyrkogårdar speglar i dag en av våra äldsta kulturyttringar, hur vi gravsätter våra döda. Under årens lopp har denna tradition förändrats beroende på ändrade vanor, traditioner, teknisk utveckling, förändrade ekonomiska och sociala förhållanden.

Sveriges äldre kyrkogårdar innehåller ofta höga kulturhistoriska värden som förknippas exempelvis med olika tidsideal kring hur man anlägger kyrkogårdar. Samtliga äldre kyrkogårdar i Göteborgs kommun, som är grundade före 1939 och därmed skyddade enligt kulturmiljölagen (KML), är undersökta och en bevarande- och utvecklingsplan har upprättats. Nu har turen kommit till en av Göteborgs yngre kyrkogårdar. Även om det historiska perspektivet inte är lika påtagligt på yngre kyrkogårdar så finns det viktiga karaktärsdrag och estetiska kvaliteter som bör förvaltas och bevaras. Utredning avseende värdefull karaktär syftar till att beskriva och peka ut kyrkogårdens specifika karaktär för att möjliggöra ett bevarande för framtiden.

Utredningen ska belysa kyrkogårdens ursprungliga karaktär och synliggöra de förändringar som genomförts under tidens lopp.

Undersökningens utbredningsområde.

Fastigheten som kyrkogårdsförvaltningen förfogar över, Backa 766:627 och 866:791, är mycket större till ytan än vad som täcks av kyrkogården.

Målsättningen är att möjliggöra ett medvetet förhållningssätt i nutid och för framtiden. Utredningen syftar också till att identifiera frågor som förvaltningen behöver ta ställning till i kyrkogårdens framtida förvaltning och utveckling.

OMFATTNING

Utredningen omfattar kyrkogårdens nu ianspråkstagna område samt eventuella planer och förutsättningar för reservmarken. Växtlighet och vegetation behandlas i dessa planer där den utgör viktiga element i kyrkogårdens specifika karaktär.

Det arbete som genomförts under 2018 har inbegripit utredningar för tre yngre kyrkogårdar. Förutom Fridhems kyrkogård som den här utredningen omfattar är utredningar utförda även för Bildals kyrkogård och Gunnareds kyrkogård.

METOD OCH MEDVERKANDE

Material till utredningen har inhämtats genom inventeringsarbete. Samtliga områden är fotodokumenterade och inventerade. I övrigt har kyrkogårdsförvaltningens eget arkiv vad gäller ritningar och handlingar utgjort en god kunskapsgrund i detta arbete.

Arbetet har utförts av bebyggelseantikvarie Maria Olovsson från Acanthus med stöd av en referensgrupp.

Referensgruppen har bestått av planeringsingenjör Marie Louise Nord, landskapsingenjör Elise Nässén, trädgårdsingenjör Linnéa Cornelius, planerare Jaana Rintala Berndtsson, kyrkogårdsingenjör, Stefan Andersson och områdeschef Jessica Karlsson från kyrkogårdsförvaltningen. Som stöd i frågor om landskapsmässig gestaltning har landskapsarkitekt Katrine Hermansson på Norconsult anlitats.

UPPLÄGG

Utredningen inleds med en historik där kyrkogårdens tillkomst och utveckling beskrivs. Viktiga skeden såsom utvidgningar beskrivs men också byggnader som finns uppförda eller har rivits. Historiken rymmer också en kronologi där viktiga årtal och händelser, rörande kyrkogården, är beskrivna.

Efter detta följer miljö- och karaktärsbeskrivningen. I detta kapitel beskrivs kyrkogårdens befintliga karaktär.

Kyrkogårdens centrala delar, invid minneslunden. Växtligheten har stor betydelse för kyrkogårdens karaktär.

Särskilt karaktärsbärande inslag såsom utformning av gravkvarter, växtlighet, murar, gångar, entréer och byggnader beskrivs.

Utredningens sista kapitel behandlar diskussionpunkter som kommer att vara viktiga för kyrkogårdens framtida förvaltning och utveckling. Ambitionen med denna utredning är att åstadkomma ett medvetet förhållningssätt till kyrkogårdens specifika karaktär.

KÄLLOR

Bucht, Eivor (red.), 1982, Kyrkogårdens gröna kulturarv, Alnarp

Anna Andréasson, Gravvårdar i sten- ett mångskiftande kulturarv, Stad & Land

”Fornsök” Riksantikvarieämbetets databas över kända fornlämningar. www.raa.se (2018-10-12).

Muntliga källor

Marie Louise Nord, planeringsingenjör, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning

Elise Nässén, landskapsingenjör, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning

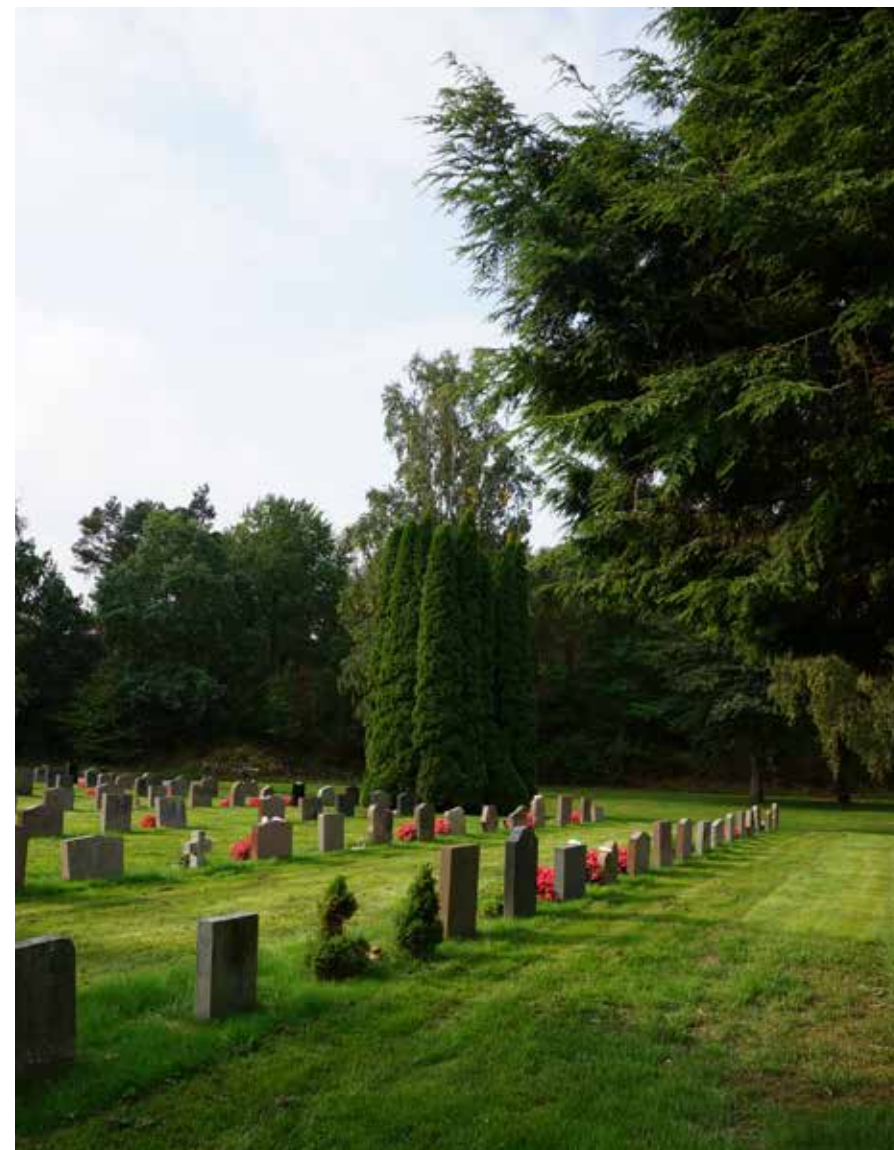
Linnéa Cornelius, trädgårdsingenjör, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning

Jaana Rintala Berndtsson, planerare, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning

Stefan Andersson, kyrkogårdsingenjör, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning

Jessica Karlsson enhetschef, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning

Katrine Hermansson, landskapsarkitekt, Norconsult AB

Utblick över den södra delen av kyrkogården.

HISTORIK

SAMHÄLLET

Fridhems kyrkogård ligger i Backa socken. Kyrkogården kom att uppföras på utmark som tidigare hört till Lärje by. Byns bebyggelse låg före skiftesreformererna på en lång rad vid foten av det berg där kyrkogården är anlagd. Flera av byns gårdar ligger kvar i det ursprungliga läget, här finns även huvudbyggnaden kvar efter den gamla sätesgården Bäckebol, uppförd 1764.

Kyrkogården som invigdes 1968, anlades eftersom det fanns ett stort behov av gravplatser i denna del av Göteborg. Efter 1960 byggdes Backa ut med flera bostadsområden och flera områden med småhus och radhus. Bostadsområdet runt Berättelsegatan och Brunnsbokyrrkan stadsplanelades och fastställdes 1962. Bebyggelse vid Brunnsbotorget uppfördes 1964.

Befolkningsökningen i socknen har varit stor. År 1810 var invånarantalet 754, år 1940 fanns här 2970 invånare och år 1988 bodde 20 869 personer. Idag är området uppdelat i olika distrikt vilket gör det svårare att beräkna motsvarande befolkningmängd.

Lagaskifteskarta över Lärje by från 1840. Kyrkogården är idag uppförd på det som var byns utmarker.

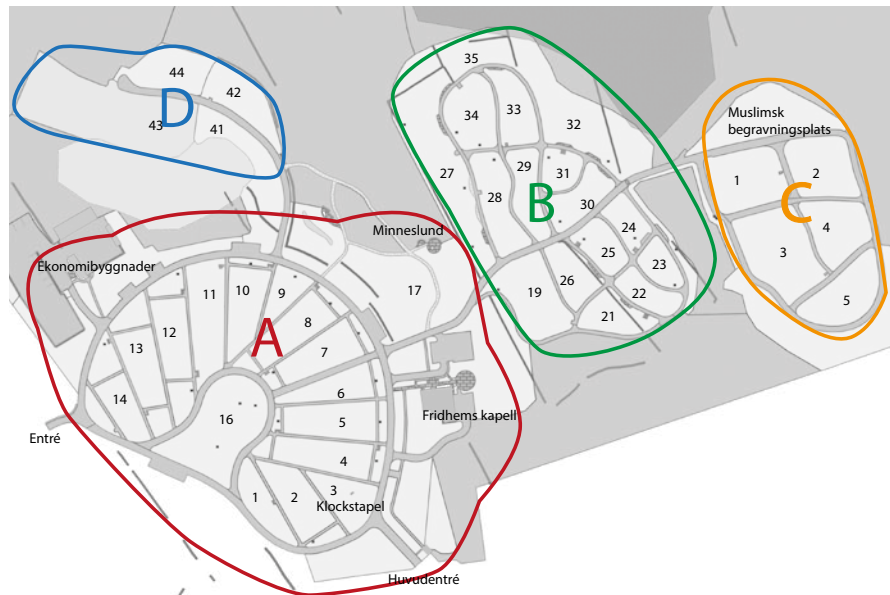
Inom området för kyrkogården finns lämningar efter ett torp och en backstuga, båda har kopplingar till Lärje by. Igenväxt åkermark upptäcktes vid den utredning som genomfördes 1979 när kyrkogården skulle utvidgas. Husgrunden efter backstugan återfinns inne på kyrkogården vid kvarter 32. En jordkällare som tillhört torpet Fridhem finns direkt öster om kyrkogårdens ekonomibyggnader, norr om kvarter 11 och 12.

En gammal jordkällare som tillhör torpet Fridhem finns bevarad öster om ekonomibyggnaderna.

I kyrkogårdens nordöstra del, intill kvarter 32, ligger lämningarna efter en backstuga.

Benämningar på de olika delarna av kyrkogården. Det område som omfattas av A uppfördes 1968, B uppfördes 1984. Område C, den muslimska begravningsplatsen, började användas 2004. Område D iordningställdes för användning 2007.

Torpet Fridhem låg i det läge där ekonomibyggnaderna ligger i dag. Torpet revs 1972. På fotot syns ett nyanlagt kvarter, gång och nyplanterad bäck. Fotot tillhör Backa hembygdsförening.

KYRKOGRÅDEN

Den första delen av kyrkogården, område A, uppfördes 1968 efter ritningar av den vid tiden mycket väletablerade arkitekten Sven Brolid. Förutom många moderna bostadsområden såsom Kortedala och Doktor Fries Torg har han också ritat utvidgningar på flera av Göteborgs kyrkogårdar såsom Västra kyrkogården, Kvibergs kyrkogård och Tuve kyrkogård.

Fridhems kyrkogård gestaltades med kvarter anlagda i ett karaktäristiskt mönster där organiskt formade gångar och kvarter blandats med raka och strikta former. Huvudentrén till kyrkogården manifesteras med en modernistisk och tidstypisk utformad byggnad som fungerar som väderskydd. Kyrkogårdens modernistiska prägel förtydligas med en klockstapel som uppförts i nära anslutning till huvudentrén. Kvarter 5 var det första kvarteret som började användas för gravsättning.

1979 började man planera för utvidgningar av kyrkogården, delområde B, C och D. Planeringen gjordes av landskapsarkitekterna Söderblom och Palm, i Göteborg. Den muslimska begravningsplatsen, delområde C, var vid denna tid tänkt att uppföras som judisk begravningsplats. Den första bevarade skissen över den judiska begravningsplatsen är daterad 1979.

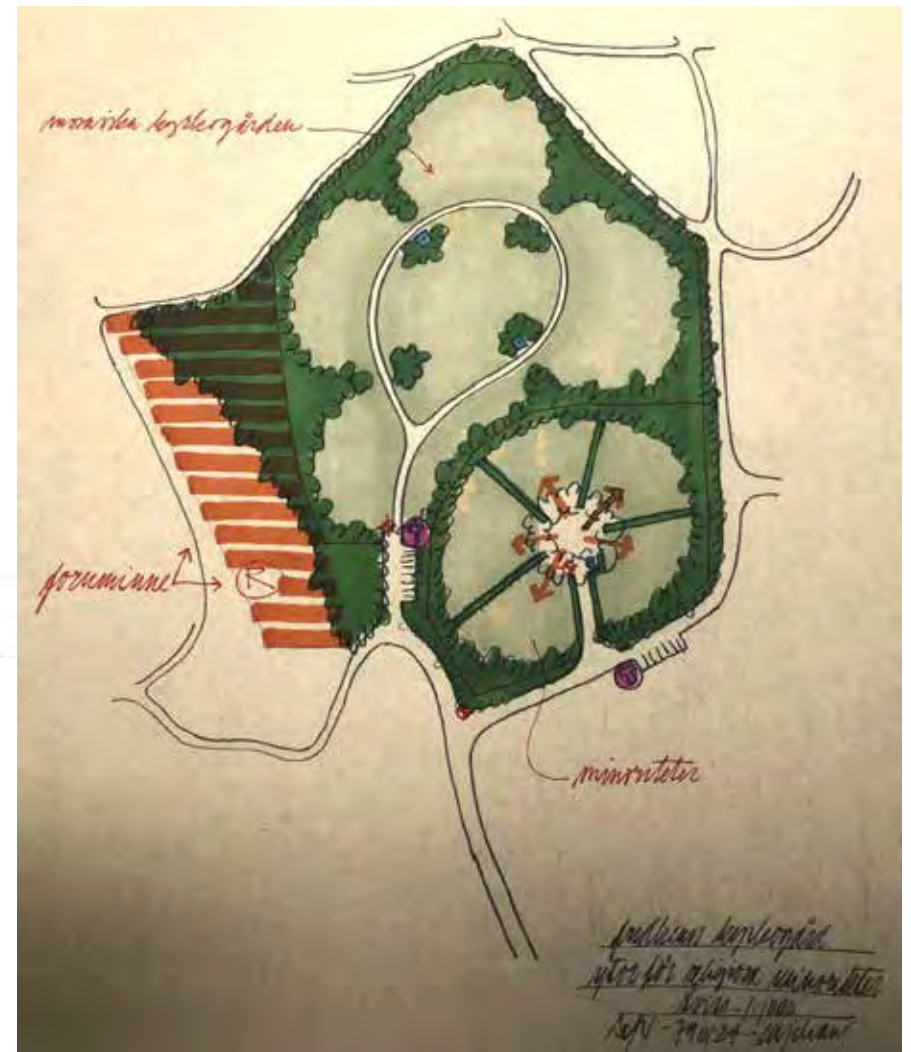
Huvudentrén mot Fridhems kyrkogård, med tillhörande väderskydd, är tidstypisk och viktig för kyrkogårdens modernistiska karaktär.

Den enkelt utformade klockstapeln i trä är ytterligare ett av kyrkogårdens modernistiskt utformade byggnadsverk.

1984 anlades delområde B, kvarter 19-35. Samtidigt började man förbereda kvarteren i delområde B, kvarter 41-44. Förvaltningen började röjningsarbetet i denna delen och området utgjordes av en gräsyta fram till att de första gravsättningarna genomfördes först 2007.

2004 uppfördes den muslimska begravningsplatsen, delområde C, som återfinns i nordöstra delen av kyrkogården.

En kolorerad ritning över den judiska begravningsplatsen som planerades i delområde C. Denna del planerades sedan om till muslimsk begravningsplats.

FRIDHEMS KYRKOGRD
GÖTEBORG
MUSLIMSK GRAVFALT
SITUATIONSPLAN

Ritning över den muslimska begravningsplatsen, upprättad av GF Konsult 2004.

1985 uppfördes minneslunden. Den är utformad med två olika meditationsplatser, efter ritningar av Lundqvist och Jacobson markkonsulter AB. Minneslunden har ändrats något sedan dess. Meditationsplatserna uppfördes med sammanbyggda bänkar, murar och blomsterurnor utförda i brunbetsat trä. Bänkar och blomsterurnor har på grund av röta bytts mot de bänkar och urnor som finns idag. Markbeläggningen har också bytts ut.

Gångarna till och från minneslunden har försetts med packat grus för ökad tillgänglighet.

Originalritningar över en av meditationsplatserna i minneslunden, invid dammen.

Kolorerad ritning över en av minneslundens meditationsplatser. Här syns vattenkar och inbyggda bänkar i ytterkant.

Originalritning över en del av minneslunden, utförd av Lundqvist och Jacobson markkonsulter AB.

Här finns även en äldre väg in i skogsområdet som leder till en del av minneslundan där det var tänkt att aska skulle spridas. Detta fungerade dåligt vilket medförde att man upphörde med den verksamheten, vägen finns alltjämt kvar.

KAPELL

Som kyrkogårdens första kapell inköptes en provisorisk vandringskyrka som uppfördes norr om huvudentrén. Byggnaden såldes 1983 och flyttades från platsen. 1982 invigdes nuvarande kapellbyggnad efter ritningar av arkitekt Björn Christiansen. I de ursprungliga ritningarna över kyrkogården var även ett krematorium planerat, detta kom aldrig att uppföras.

Nuvarande kapellet, som idag används som ceremonilokal ersatte den provisoriska vandringskyrkan.

De ursprungliga ritningarna över kyrkogården innefattade även ett krematorium som skulle uppföras i anslutning till kapellet.

Foto på den provisoriska vandringskyrkan som stod uppförd i anslutning till kyrkogårdens huvudentré. Den monterades ned 1983 och såldes till en frikyrkoförsamling i Stenungsund.

Kapellet är idag avsakraliserat och har därmed förlorat sin kyrkliga status. Kapellet är nu en religiöst neutral byggnad och används som ceremonilokal för begravingar. Byggnaden kommer i denna handling att benämnas som kapell.

VÄXTLIGHET

Växtligheten på den äldsta delen av kyrkogården har till stor del planerats av landskapsarkitekt Inga Edler Claesson. Det växtförslag som hon upprättade 1971 kom att följas till övervägande del.

Den ursprungliga delen av kyrkogården, delområde A, planerades med mycket växtlighet, en del av denna växtlighet är idag borttagen. Längs kvarterens ytterkanter planterades trädrader med oxel. Marken under träden försågs med rosa eller gula buskrosor eller kornell. Ölandstök och stefanandra har också förekommit. Längs kvarterens ena långsida planterades en trädrad med rönn. Inne på kvarteren planerades det för grupper av björkar som i vissa fall kom att bytas mot tuja, hemlock eller gran.

Direkt väster om huvudentrén låg det tidigare en hög jordvall som var planterad med busktall, denna togs bort i början av 2000-talet. Mycket av växtligheten har också förändrats vid kapellet. Här växte tidigare täta vintergröna växter och höga granar nära entrén till byggnaden.

Ritning över den ursprungliga planeringsplanen upprättad av landskapsarkitekt Inga Edler Claesson 1971, kyrkogårdsförvaltningens eget arkiv.

De bergspartier som återfinns i södra delen av kvarter 3, i anslutning till klockstapeln, har fram till nyligen varit täckt med busktall. Den är nu ersatt med klätterbened. Ett tydligt karaktärsdrag i område A var tidigare häckar med spirea som planterades på delar av gravraderna, se ritning bredvid. Dessa planteringar har till övervägande del tagits bort och ersatts med gravplatser.

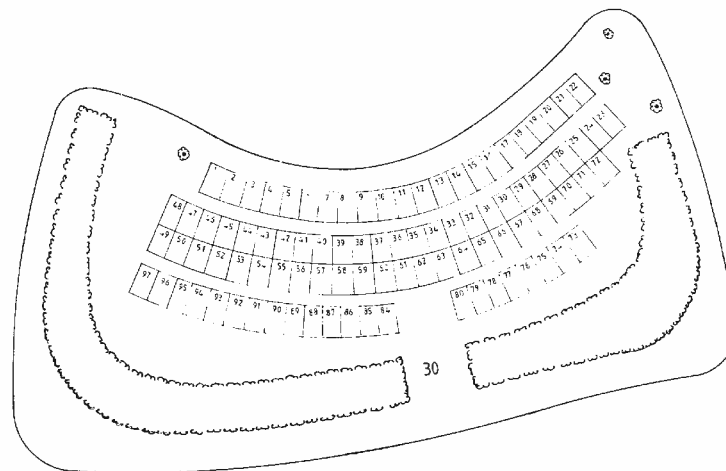
Växtligheten på den muslimska begravningsplatsen har tidigare varit tätare. Bland annat har det funnits tydliga träd-rader med björk längs kvarterens kanter. Nu står endast enstaka björkar kvar, några har ersatts med blodhägg.

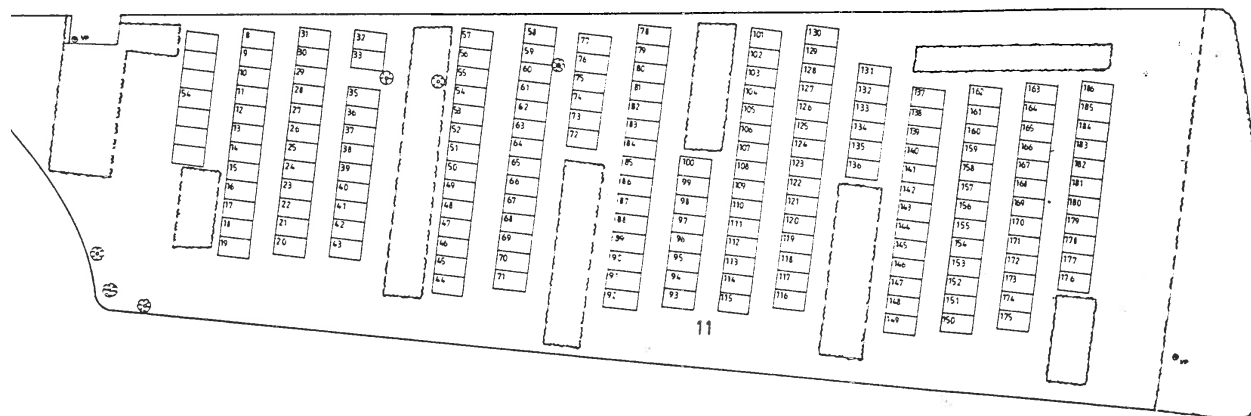
Ett vanligt inslag i den planerade växtheten var tidigare häckar inne på kvarteren. Ofta förekom de tillsammans med smyckesträd.

På kvarter 30 och 24 har det tidigare vuxit häckar som skärmat av kvarteren från vägen som leder genom delområde B. I kvarteren vid 22, 24, 28 och 29 har det funnits rygghäckar med bland annat ölandstok. I denna del av kyrkogården har det också vuxit mycket fläder.

I kvarter 19, nordöst om kapellet, låg tidigare kyrkogårdens plantskola. Förutom växthus fanns även växtdepåer med träd och buskar för hela det dåvarande distriktet, distrikt Hisingen. Planskolan upphörde 1998.

På några kvarter i den del av kyrkogården som anlades 1984 har det funnits omgärdande häckar som exempelvis i kvarter 30 och 24. Dessa är idag borttagna.

Ritning över systemet med häckar inne på kvarteren i kyrkogårdens södra del. Idag återstår bara enstaka häckar, de har ersatts med gravplatser.

Kransgårdens ursprungliga utförande före ombyggnaden 2012.

Växtlighet framför kapellet före perennplanteringarna genomfördes.

Fasta planteringsurnor av tegel fanns tidigare utanför kapellets entré.

Kransgården är förnyad och byggdes om 2012-2013. Tidigare var ytan täckt med tegel och omsluten annan typ av växtlighet. I anslutning till kransgården har nya trädsorter planterats såsom häggmispel, pyramida-venbok och kärrek. Växtligheten framför kapellet har också bytts ut. Tidigare stod det högväxta granar framför byggnaden. Dessa är nu nedtagna och ersatta med rödbladdig pelarbok. Planteringarna framför byggnaden är nu ersatta med perennplanteringar.

Högväxta granar städ tidigare framför kapellet, nu är de ersatta med rödbladdig pelarbok.

Kransgården är idag omgestaltad, material, växter och belysning är utbytt. Här syns det ursprungliga utförandet.

UTVIDGNINGAR

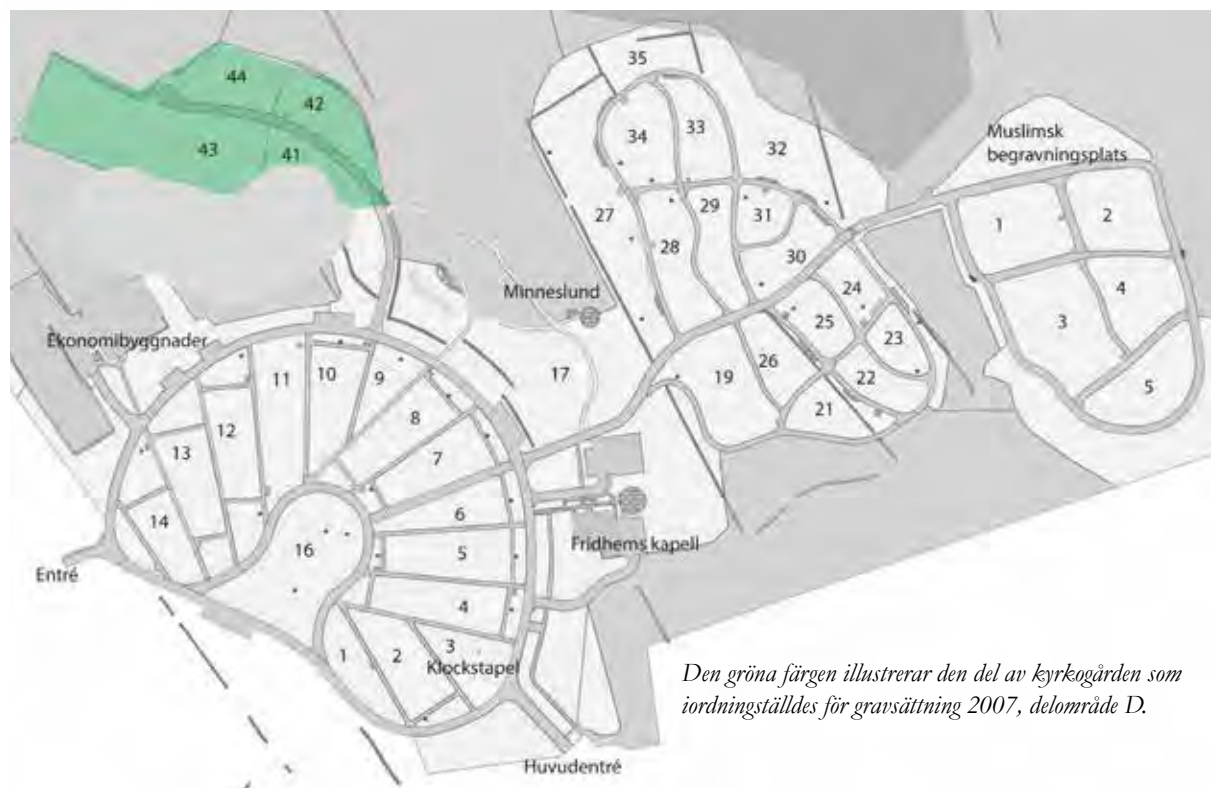
Den rosa färgen på illustrationen ska illustrera den ursprungliga utbredningen av kyrkogården år 1968, delområde A.

Den blå färgen illustrerar den utvidgning av kyrkogården som genomfördes 1984, delområde B.

Den gula färgen illustrerar kyrkogårdens utvidgning som genomfördes 2004, då den muslimska begravningsplatsen anlades, delområde C.

Den gröna färgen illustrerar den del av kyrkogården som iordningställdes för gravsättning 2007, delområde D.

Kronologi

Årtal	Händelse	Källa	Årtal	Händelse	Källa
1968	Kyrkogårdens sydvästra del invigs, delområde A	Kyrkogårdsförvaltningens arkiv			
1972	Torpet Fridhem rivs för att ge plats åt ekonomibyggnader i delområde A	Hembygdsföreningen			
1982	Kapellet uppförs, öster om kvarter 5 och 6	Kyrkogårdsförvaltningens arkiv			
1983	Murarna i anslutning till minneslundan och kvarter 17 anläggs	Referensgrupp			
1983	Vandringsskyrkan rivs och säljs	Kyrkogårdsförvaltningens arkiv			
1984	Utvidgning sker i delområde B	Kyrkogårdsförvaltningens arkiv			
1985	Minneslundan uppförs, nordost om kvarter 17 i delområde A	Kyrkogårdsförvaltningens arkiv			
2004	Den muslimska begravningsplatsen anläggs, delområde C	Kyrkogårdsförvaltningens arkiv			
2007	Kyrkogården nordvästra del tas i bruk, delområde D	Referensgrupp			
2012	Kransgården, belägen norr om kapellet, omgestaltas	Referensgrupp			

MILJÖBESKRIVNING

MILJÖ OCH OMNEJD

Kyrkogården ligger i ett område som till största delen är omgivet av skogsbevuxen mark. En del av kyrkogårdens mark utgörs fortfarande av skogsområden. Huvudvägen upp till kyrkogården leder genom det som en gång var Lärje by, bland annat passerar man Lärje Albo-gård. Det finns andra gårdar från denna bybildning bevarade längs Tagenevägen, så även Bäckebol gård från 1760-talet. Längre från kyrkogården, i söder, finns mer tätbebyggda bostadsområden såsom Åketorp, Bäckebol och Backa.

ÖVERGRIPANDE KARAKTÄR

Fridhems kyrkogård är anlagd i ett natur-skönt område, belägen på ett skogsbe-vuxet bergsparti. Fridhem är en kyrko-gård som har stora naturområden inom dess gränser, främst löv och barrskog. Kyrkogården har sitt ursprung i den del som anlades 1968 och har sedan utvid-gats i flera omgångar. På kyrkogården finns också en muslimsk begravnings-plats som ligger i kyrkogårdens östra del. Speciellt för kyrkogården är dess stora minneslund som invigdes 1985. På kyrkogården finns ca 5600 gravar på en yta av 76 hektar varav 24 hektar är anlagd mark.

Lärje Albogård, ligger vid vägen upp mot kyrkogården. Gården är en av gårdarna i Lärje by.

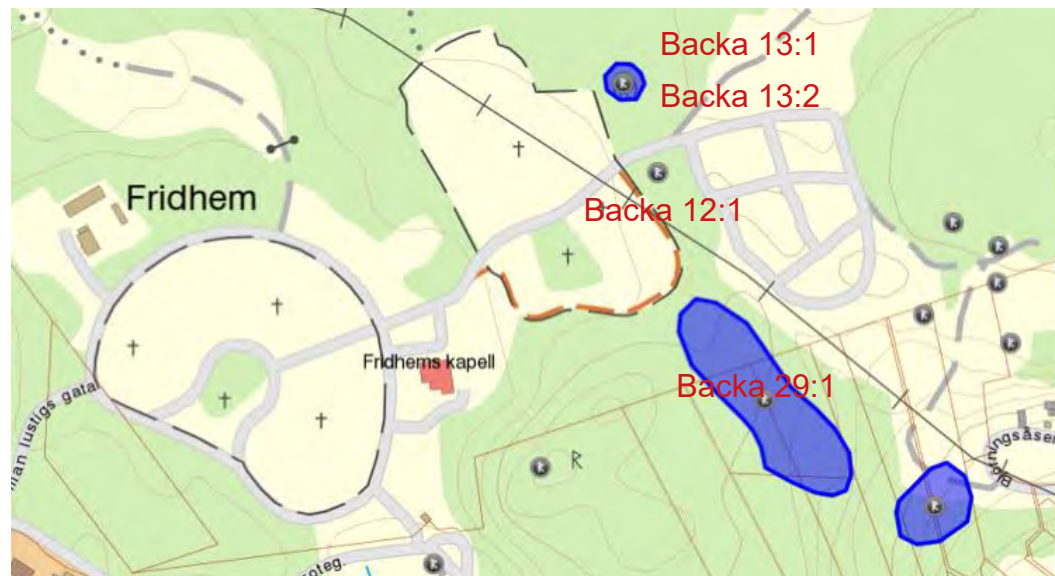
Kyrkogårdens nära omgivning präglas främst av tät skog. Utanför skogsområdet finns flera tätbebyggda bostads- och industriområden. Fastigheten är betydligt större än det som är anlagd mark. Fastigheten, Backa 766:627 och 866:791, motsvarar den blå linjen.

FORNLÄMNINGAR

Inom kyrkogårdens marker återfinns ett antal fornlämningar. Norr om kvarter 32, delområde B, finns ett fornlämningsområde med en flatmarksgrav, troligen från bronsålder eller yngre järnålder, RAÄ Backa 13:2. Fornlämningen undersöktes 1989 och man konstaterade då att det är mycket troligt att det finns fler gravar i närheten. Fornlämningen är därmed inte att betraktas som avgränsad. Inom detta lämningsområde fanns tidigare också en fångstgrop, RAÄ Backa 13:1, som nu betecknas som undersökt och borttagen.

Öster om kvarter 24 finns en övrig kulturhistorisk lämning, RAÄ Backa 12:1, som bedöms vara en tidigare rest sten, intill en gammal åkerväg.

Sydost om kvarter 22 och 23 återfinns ett större lämningsområde, RAÄ Backa 29:1, som tidigare bedömts som fångstgropar men som efter den senaste undersökningen bedöms vara provgropar som tillkommit vid sökandet efter grus. Lämningen betecknas som övrig kulturhistorisk lämning.

Utdrag ur Riksantikarieämbetets fornlämningsregister, visar på lämningar i området. De blå ytorna markerar fornlämningsområden, den rödfärgade texten är fornlämningarnas beteckning i fornlämningsregistret.

Kyrkogården är anlagd i ett naturpräglat område omgiven av tät skog.

KYRKOGÅRDEN

Allmänt

Kyrkogårdens äldsta delar återfinns i den sydvästra delen av kyrkogården, delområde A. Här är kvarteren anlagda enligt en tydlig gestaltningsidé präglad av mjuka former kombinerade med raka linjer. Marken inom kvarteren är täckt med gräs. Asfalterade gångar skiljer kvarteren från varandra och skapar på så sätt kyrkogårdens specifika gångsystem präglad av raka och omväxlande svagt slingrande gångar.

Planerad växtlighet i form av vintergröna växter och en klockstapel gestaltar ett av delområdets höjdparter.

Kyrkogården präglas av omgivande växtlighet i form av tät blandskog. Inom kvarteren växer grupper med träd.

I delområde A har höjdparter använts för att gestalta kyrkogården och skapa utblickar. Berg i dagen och planterade träd och perenner återfinns i kvarter 16.

I denna del av kyrkogården har höjdparter använts för att gestalta kyrkogården vilket bidrar till dess specifika karaktär. Kvarteret i delområdet mitt, kvarter 16, har berg i dagen samt planteringar av perenner. Träd av olika sorter växer på kullen såsom ek, gran och lärk. Träden ramar in en viloplats med bänkar som har god utblick över kyrkogården. I områdets södra del återfinns kvarter 3 som också präglas av berg i dagen, växtlighet i form av marktäckande tuja och högväxta tallar. Kullen kröns av en klockstapel, utförd i mörkbetsat trä.

I delområdets östra del återfinns Fridhems kapell. Den mörkbruna tegelfasaden med det brunfärgade plåttaket skapar en arkitektur präglad av tyngd. Byggnaden omges av lärkträd och gran. I nordöstra delen av område A ligger minneslunden, den är uppförd på ett höjdparti, omsluten av växtlighet i form av lövträd och tall.

Vidare österut ligger delområde B som anlades 1984. Kvarter 19-35 är anlagda på en öppen yta som är omsluten av tätbevuxen blandskog. Kvarter 26 och 28 präglas av fritt växande tallar, marken är täckt med högt ängsgräs. I övrigt är kvarteren avgränsade från varandra med mjukt formade gångar. Gravanordningar är främst anlagda i raka rader. Delar av området utgörs av urngravkvarter.

Den delområde B präglas i hög grad av omgivande växtlighet. Inne i kvarteren växer solitära och grupplanterade träd såsom oxel, björk och rönn.

Delar av kvarter 28 präglas av högväxande tallar. Tall präglar också kvarter 26.

På något enstaka kvarter är gravanordningarna vända mot varandra och här har det tidigare funnits rygghäckar.

I den östra delen av kyrkogården ligger den muslimska begravningsplatsen, delområde C. Den öppna platsen är till övervägande del inramad av tätvuxen skog, i norra delen växer en tätvuxen häck och i söder öppnar begravningsplatsen upp sig mot götaälvdalen. De gräsbevuxna kvarteren ramas in av asfalterade gångar. I begravningsplatsens mitt återfinns en ceremoniplats täckt med stenplattor.

Till övervägande del är den muslimska begravningsplatsen omgiven av tätvuxen skog. Mot söder öppnas området upp i en vidsträckt utblick mot götaälvdalen.

Tätt anlagda urngravar återfinns i kvarter 27, kvarteret präglas av omgivande växtlighet och en ursprunglig stengärdesgård.

Björk och oxel är några av de trädarter som växer uppe på den muslimska begravningsplatsen.

De träd som finns planterade i området utgörs främst av björk, men det förekommer även oxel, lind och blodhagg.

I kyrkogårdens norra del, delområde D, ligger de yngsta kvarteren, kvarter 41-44. Denna del av kyrkogården röjdes och började hävdas i slutet på 1980-talet, första gravsättning genomfördes år 2007. Denna del av kyrkogården omgärdas av växtlighet i form av blandskog. I övrigt är här relativt lite av planerad växtlighet. En perennplantering är anlagd i områdets norra del.

Kyrkogårdens nordvästra del är kyrkogårdens yngsta del. Denna del av kyrkogården präglas av öppna ytor och omgivande växtlighet i form av blandskog.

Mycket av den växtlighet som planerades för den muslimska begravningsplatsen 2004 har inte genomförts och en del har tagits bort. Detta har medfört att område C har en difus inramning mot söder.

Gravanordningar utförda i blandade former och material präglar delområde D.

Markbeläggning

Kvarteren på samtliga delar av kyrkogården är täckta med gräs. Gångar och vägar är till övervägande del täckta med asfalt. En del undantag finns främst i anslutning till minneslunden där gångarna är täckta med packat grus. Dekorativ stenläggning med smågatsten återfinns på de båda meditationsplatserna som hör till minneslunden samt vid kransgården och i anslutning till kapellet. På den muslimska begravningsplatsen finns en ceremoniplats täckt med marksten.

I centrum av den muslimska begravningsplatsen finns en ceremoniplats täckt med marksten.

I delar av minneslunden är gångar och markytor täckt med smågatsten.

Till övervägande del är gångarna och vägarna på kyrkogården täckta med asfalt.

I minneslunden finns gångar täckta med grus.

Växtlighet

Karaktären på växtligheten varierar inom de olika delarna av kyrkogården. Det som är gemensamt för samtliga delar av kyrkogården är de omsluts av mer eller mindre tät skog. Detta har en stor inverkan på kyrkogårdens karaktär.

I delområde A, präglas växtligheten av planterade grupper med träd. Björk, tuja och gran är planterade i grupper inne i kvarteren. I kvarterens kanter växer oxel och rönn. På några fåtal platser finns spireahäckar bevarade med smyckesträd som växer i buskagen.

Grupper med träd är planterade inom kvarteren i delområde A.

Grupper med träd av olika sorter finns planterade i kvarter 1-16. Här syns en grupp med granar.

Perennplanteringar, nya tillskott i delområde A.

Längs kvarterens kortsidor, i delområde A, växer trädrader med oxel, ett ursprungligt karaktärsdrag.

På höjdpartiet i mitten av delområde A, kvarter 16, växer solitära träd såsom ek och gran. I kvarter 3 som ligger i monumentalt läge vid kyrkogårdens huvudentré växer höga tallar och marktäckande enbuskage, sävenbom. Inom kvarteret finns berg i dagen som nyligen rensats från tuja och busktall som sedan har ersatts av klätterbenved. I delområde A återfinns även en del solitära träd såsom ek, bok, gran, tall, lärk och körsbär.

Området runt kapellet präglas av planterade granar, tallar och lärkträd. Framför byggnaden och i anslutning till kransgården finns yngre växtlighet såsom ginnalalönn, häggmispel, flikbladig gråal,

kärrek och pyramidavenbok. Kransgården omsluts av klippt idegran. I anslutning till kapellbyggnadens entré finns perennplanteringar.

I övergången mellan delområde A och B återfinns äldre tallar som är mycket karaktärsskapande. De växer på delar av kvarter 26 och 28.

Delområde B präglas mycket av den täta skog som omsluter kyrkogården. Inne i kvarteren växer grupper med björkar och tall samt solitära ekar, rönnar och körsbär.

Kvarter 3, delvis täckt med sävenbom.

Framför kapellet finns perennplanteringar som anlades 2012. Planteringarna ersatte då tätvuxna häckplanteringar.

I anslutning till kransgården och kapellet växer grupper av olika sorter av lövträd, ginnalalönn, häggmispel flikbladig gråal, kärrek och pyramidavenbok. Kransgården ramar in av klippt idegran.

Den muslimska begravningsplatsen, delområde C, präglas också av omgivande växtlighet i form av blandskog. I den västra delen präglas växtligheten främst av gran. Längs vägen som löper i delområdets norra del växer en tätväxande häck av häggmispel. Inne på kvarteren återfinns solitära träd såsom björk, oxel och blodhägg.

Kvarterens kantas av enstaka björkar som är från de ursprungliga planteringsinsatserna då trädrader kantade kvarteren. Björkarna har delvis ersatts med blodhägg.

Solitära träd såsom björk växer inne på kvarteren på den muslimska begravningsplatsen.

Norra delen av den muslimska begravningsplatsen präglas av en tätväxande häck i kvarterens ytterkant. Här växer blodhägg och björk.

Överblick över delområde B, i östlig riktning. Området präglas av den omgivande växtligheten.

Kransgården

Kransgården ligger direkt nordöst om kapellet. Kransgården genomgick en uppdatering och omgestaltning år 2012. Nu är den cirkelformade ytan täckt med smågatsten och granithällar samt inramad med en klippt idegranshäck. I kanten på den cirkelformade ytan finns låga belysningspollare. Växtligheten runt kransgården präglas av olika trädsorter planterade i grupper som exempelvis flickbladig gråal, pyramidavenbok och kärrek. Vid ingången till kransgården återfinns perennplanteringar.

Den omgestaltade kransgården. Ytan har täckts med smågatsten omsluten av granithällar. Kransgården ramar in av en klippt idegranshäck. Ingången till kransgården är försedd med perennplanteringar.

Gammelskogen

Nordöst om de yttre kvarteren 32 och 35 återfinns "Gammelskogen" som är en värdefull urskog på ca 14 hektar. I en naturvårdsinventering som genomfördes 2015 konstaterades att området hade ett värde av skoglig kontinuitet, som kan ge området en framtida status som naturskog och klassas som s.k. 9010 Västlig taiga. Gammelskogen är nämnd i kyrkogårdsförvaltningens miljödiplomeringsdokument där man avser att skydda området som ett led i det kontinuerliga miljöarbetet och i verksamhetsplanen. Kyrkogårdsförvaltningens styrelse har beslutat om en avsiktsförklaring att området ska lämnas orörd. Nu finns även en slinga in i skogsområdet där Göteborgs stads park- och naturförvaltning har satt upp informationsskyltar.

Skyltning för "Gammelskogen" finns nu för en slinga i skogsområdet.

Illustration över "Gammelskogen" från kyrkogårdsförvaltningens informationsskylt som finns uppsatt i området.

Gravanordningars placering

Inom kyrkogården finns det kvarter där gravanordningarnas utförande är relativt enhetliga. Det vanligaste utförandet, som förekommer på flera av kyrkogårdens delområden, är låga, enkelt utförda gravvårdar placerade i enkla rader, anpassade för kistgravar. Ramar förekommer inte.

I delområde A finns även kvarter som enbart täcks av gravanordningar i form av hällar, dessa kvarter är 3, 5 och 6. Troligen har även kvarter 4 varit ett enhetligt kvarter men här förekommer nu även resta gravvårdar.

I delområde B finns skillnader i hur gravanordningarna är placerade inom kvarteret. I kvarter 27 finns resta stenar tätt uppförda i raka rader för urngravar. I kvarter 32 är urngravarna markerade med små liggande naturstenar. I kvarter 34 står resta vårdar för kistgravar i

Kvarter 27 präglas av tätt uppförda gravanordningar för urngravar. Gravvårdarnas former och material varierar.

vinkel mot varandra som bildar en slags pilformation. I kvarter 30, längs med vägen, är gravanordningarna placerade i ett bågformat mönster. De har tidigare varit försedda med rygghäckar. Kvarter 24 och 25 har också varit försedda med rygghäckar men de är nu borttagna. I dessa båda kvarter står resta stenar för kistgravar i raka rader.

Kvarter 32 präglas av urngravar som markerats i huvudsak av enkla naturstenar.

Kvarter 3,5 och 6 präglas helt av gravanordningar i form av hällar i granit.

Efter att rygghäckarna på kvarter 24 och 25 tagits bort har dess rumsskapande effekt försvunnit.

Den vanligaste gestaltningen av kvarter på kyrkogården är resta gravanordningar för kistgravsformat. Vårdarna är till övervägande del utförda i granit.

Byggnader

Den mest karaktärsbärande byggnaden på kyrkogården är det f.d. kapellet. Fridhems kapell har avskaraliserats och är nu en ceremonilokal. Byggnaden är uppförd 1982 i brytningstiden mellan den rådande modernismen och den postmodernism som var i antågande under 1980-talet. Mycket av byggnadens arkitektoniska utformning präglas i grunden av modernism. Den enkla gestaltningen förstärks av den mörkbruna tegelfasaden. Som en kontrast till detta står det överdimensionerade taket vars takfall skapar stora och tunga volymer vilket förstärks av takfoten som kragar ut utanför fasaden. Taket skapar i sig en kontrast till fasaden som på ett lekfullt sätt knyter ihop

de båda formspråken i val av samstämmig kulör. Byggnaden är ritad av arkitekt Björn Christiansen.

Huvudentrén till kyrkogården är sammanbyggd med ett väderskydd. Byggnaden som tillskrivs arkitekten Sven Brolid är uppförd i en tidstypisk modernistisk byggnadsstil. Byggnaden är sammanbyggd med den mur som utgör skylten för kyrkogården. Både mur och delar av byggnaden är täckt med ett skivmaterial av granit. En svartmålad konstruktion av smide bär upp det platta taket som är täckt med asfaltspapp inramat med kopparplåt.

Norr om kvarter 12 och 13 ligger ekonomibyggnaderna där det också finns personalutrymmen. Byggnaden som är uppförd i gult

tegel är täckt med grafitgrått plåttak. Byggnaden är uppförd 2003 och ersatte då äldre ekonomibyggnader som uppfördes på 1970-talet.

Personalbyggnaderna och ekonomibyggnaderna i delområde A är det senaste tillskottet av kyrkogårdens byggnader.

Väderskyddet vid huvudentrén tillskrivs Sven Brolid. Den har en tydlig modernistisk formgivning skapad med en lätthet i det estetiska uttrycket.

Takfoten på kapellet kragar ut, utanför fasaden vilket bidrar till ett tungt och massivt estetiskt uttryck.

Kapellet, uppförd 1982, är gestaltat i en modernistisk byggnadsstil med inslag av postmoderna stildrag. Miljön framför kapellet är omarbetad med ljussättning för bättre tillgänglighet.

Entréer och murar

Kyrkogården har två entréer. Huvudentrén ligger i delområde A:s södra del. Entrén är markerad med två murpartier där det högra partiet också fungerar som skylt för "Fridhems kyrkogård". Murarna är beklädnadsmurar täckta med skivor av granit.

I sydvästra delen av delområde A finns en andra entré. Den flankeras av två beklädnadsmurar. Murarna är täckta med plattor av granit. Den högra muren fungerar som skylt för "Fridhems kyrkogård".

Kyrkogårdens västra entré markeras med två beklädnadsmurar.

Äldre stengärdsgårdar finns bevarade på flera ställen på kyrkogårdens område. Här avskiljer muren kvarter 25 och 26.

Muren och väderskyddet är sammanbyggt, vid huvudentrén i södra delen av delområde A.

I anslutning till minneslunden och kvarter 17 finns en stengärdesgård, gjord av fältsten. Muren uppfördes i samband med att minneslunden anlades 1985.

På flera platser i anslutning till delområde B finns äldre stengärdesgårdar. Murarna är utförda som fältstensmurar. Merparten av dessa är gamla ägo- och brukargränser och har funnits i området sedan man började hävda marken.

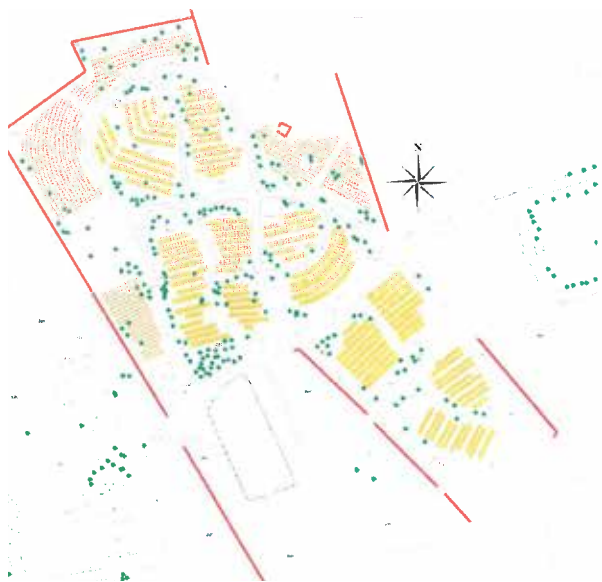
I anslutning till kvarter 42 och vidare upp mot minneslunden finns två stengärdesgårdar. Den norra muren, en enkel fältstensmur, hörde troligen till torpet Fridhem som låg i anslutning till delområde D.

En stengärdesgård finns uppförd i anslutning till kvarter 17 och minneslunden. Muren är uppförd på 1980-talet.

Invid kvarter 27 finns en av kyrkogårdens äldre stengärdesgårdar, uppförd före området började användas som kyrkogård.

De röda strecken i illustrationen visar på äldre murar som finns runt delområde B. Huvudparten av dessa är gamla ägo- och brukargränser. Karta från förvaltningens besiktning och åtgärdsprogram för murar m.m. från 2003.

Minneslunden

Minneslunden manifesteras främst av två meditationsplatser. Den östra av de båda platserna används oftast och är i behov av förnyelse och förbättrad tillgänglighet. Den västra platsen ligger invid en damm där bänkar står uppställda på ett stensatt område. Till anläggningen hör också perennplanteringar och rododendronbuskar. Platsen ramas in av en stödmur gjord av fältsten.

En bit öster om denna plats finns minneslundens centrala plats. Den är gestaltad med en fontän som består av två cirkelformade vattenkar av granit. Fontänen, eller blomsterbassängen omges av en stödmur gjord av mörkbetsad trä. Ovan muren växer rododendron. Platsen är täckt med smågatssten och möblerad med flera bänkar och blomsterurnor. Blandad växtlighet präglar platsen, bland annat ek och japansk blodlönn. Här finns också perennplanteringar.

Meditationsplats invid en damm, är också en del av minneslunden.

Minneslunden är utsmyckad med stora vattenkar av granit.

Grusad gång, stensatt mark, bänkar och perennplanteringar gestaltar minneslunden som uppfördes 1985.

VIKTIGA KARAKTÄRSDRAG

Omgivningar

Kyrkogårdens karaktär är mycket påverkad av att tät skog omger kyrkogården till övervägande del. Detta gör kyrkogården mindre känslig för eventuella framtida förändringar som kan ske i omgivningarna.

Växtlighet

Den planerade växtligheten har stor betydelse för kyrkogårdens karaktär. På grund av kyrkogårdens ringa ålder är det också i denna del man kan se att flest förändringar har skett. Delområde A har planerats med en hög ambition vad gäller växtlighetens gestaltning. Här får förändringar också störst konsekvenser. Den ursprungliga växtlighet som finns bevarad i delområde A är av stort värde för karaktären i denna del.

Byggnader

De byggnader som uppförts i anslutning till delområde A är av stor vikt för kyrkogårdens karaktär. Entrébyggnaden, klockstapeln och kapellet som är tidstypiskt utförda förtydligar, kyrkogårdens modernistiska uttryck. Ändringar och tillägg ska göras med varsamhet mot den befintliga byggnadens karaktär.

Byggnader uppförda i anslutning till delområde A är mycket viktiga för kyrkogårdens karaktär, hur tillägg och ändringar görs bör föregås av en utredning.

Enhetligt uppförda gravanordningar präglar några av kvartererna på kyrkogården, ett karaktärsdrag som också är viktigt. Ändringar bör föregås av diskussion.

Ursprunglig växtlighet präglar kyrkogårdens karaktär. Hur vintergrön växtlighet ska ersättas eller återplanteras är viktigt att ta upp för diskussion.

DISKUSSION

Förändringar har, av olika anledningar, genomförts där kyrkogårdens gestaltning har påverkats. För att kyrkogården även fortsättningsvis ska kunna utvecklas men samtidigt behålla viktiga karaktärsdrag bör vissa diskussioner hållas inom förvaltningen. Ambitionerna med denna utredning är att förvaltning ska ske med ett medvetet förhållningssätt till kyrkogårdens speciella karaktär. Följande punkter har i denna utredning identifierats som viktiga att ta upp för interna diskussioner.

Växtlighet

- Återplantering av vintergrön växtlighet på delområde A.
- Återplantering av inramande växtlighet på delområde A.
- Upprätta ett medvetet förhållningssätt till prennplanteringar på delområde A.
- Återplantering av rygghäckar i delområde B.
- Genomföra, alternativt revidera, gestaltungs-förslaget för muslimska begravningsplatsen vad gäller växtlighet.

Utvidgningar

- Hur kommande utvidgningar gestaltas i förhållande till omgivande växtlighet.
- Hur beslutet om "Gammelskogens" bevarande ska implementeras och vidmakthållas.
- Hur äldre stengärdesgårdar i form av ägar- och bruksgränser och lämningar av byggnader kan bevaras eller synliggöras.

Ersätta eller återplantera rygghäckar i delområde B är viktigt att ta upp för diskussion.

Omgivande växtlighet präglar kyrkogården, en viktig aspekt att beakta för framtiden och vid kommande utvidgningar.

Gestaltning, översyn

- Hur kyrkogårdens offentliga byggnadsverk ska bevaras och underhållas och hur de bättre kan synliggöras.
- Hur minneslunden ska gestaltas för att åstadkomma en bättre funktion.
- Hur förvaltningen upprätthåller ett konsekvent förhållningssätt till gestaltungsprincipen som helhet. Materialval, växtval, val av belysning m.m är delar av en helhet som är viktiga för förvaltningen av kyrkogårdens specifika karaktär.

Byggnader som är uppförda på kyrkogården är viktiga för dess karaktär. Hur de bevaras och underhålls samt hur de kan synliggöras är viktiga frågor för framtiden.